

3 Analiz rossijskogo rynka organicheskikh produktov: itogi 2018, prognoz do 2021 g. [Elektronnyj resurs]. – 2019. – URL: <https://marketing.rbc.ru/articles/10851> (data obrashhenija: 20.08. 2019).

4 Lauren C. Ponisio, Leithen K. M'Gonigle, Kevi C. Mace, Jenny Palomino, Perry de Valpine and Claire Kremen. Praktiki diversifikacii po umen'sheniju razryva v urozhajnosti organicheskogo i obychnogo sel'skogo hozjajstva [Elektronnyj resurs]. – 2014.- URL: <http://rspb.royal-society-publishing.org/n> (data obrashhenija: 17.01. 2019).

5 Grigoruk V.V. Organicheskaja produkcija sel'skogo hozjajstva: mirovoj opyt, potencial proizvodstva, jeffektivnost', emkost' rynka, 2014: LEM. – 200 s.

6 Organic Agriculture: A Global Perspective, Edited by Paul Kristiansen, Acram Taji and John

Reganold Published by CSIRO PUBLISHING, 2006. – 484pp.

7 Mirovoj atlas dannyh [Elektronnyj resurs]. – 2017, 2018. – URL: <https://knoema.ru/atlas/Avstrija/urozhajnost' zernovyh/dobavlenaja stoimost'> (data obrashhenija: 10.07. 2019).

8 Skorinceva I.B., Basova T.A. Ocenka jekonomicheskogo potenciala razvitija proizvodstva i emkosti rynka jekologicheski chistoj produkcii sel'skogo hozjajstva. Podrazdel: Ocenka jekologicheskogo sostojanija sel'skohozjajstvennyh ugodij Kazahstana dlja proizvodstva jekologicheski chistoj sel'skohozjajstvennoj produkcii. Otchet o nauchno-issledovatel'skoj rabote. – Almaty: Institut geografii, 2014. – 96 s.

9 Svodnyj analiticheskij otchet o sostojanii i ispol'zovanii zemel' Respubliki Kazahstan. – Astana: Komitet po upravleniju zemel'nymi resursami MSHRK, 2019. – 277 s.

FTAХР 06.71.07
ӨОЖ 338.439.02

**ЭКОНОМИКАНЫ ЖАҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНЫҢ ДАМУ ҮРДІСТЕРІ**

**ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ**

**DEVELOPMENT TRENDS OF AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF ECONOMIC MODERNIZATION**

К.М. ТИРЕУОВ*

э.ғ.д., профессор

Г.М. РАХИМЖАНОВА

PhD докторы

Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: tireuov_k@mail.ru

К.М. ТИРЕУОВ

д.э.н., профессор

Г.М. РАХИМЖАНОВА

доктор PhD

Казахский национальный аграрный университет, Алматы, Казахстан

К.М. TIREUOV

Dr.E.Sc., Professor

G.M. RAKHIMZHANOVA

PhD

Kazakh National Agrarian University, Almaty, Kazakhstan

Аңдатпа. Еліміздің әр аймағын тиімді дамытудың маңызды шарты аграрлық азық-түлік саласындағы мемлекеттік бағдарламалардың міндеттерін шешу болып табылады. Мақалада әр аудан қызметінің ерекшеліктерін ескере отырып, табиғи, экономикалық жағдайлардың аймақтық айырмашылықтары көрсетілген. Аймақтар бөлінісінде аумақтық факторды жете бағаламау басқа өңірлік субъектілермен өндірістік байланыстардың жетілдірілмеуінен көрінеді. Қойылған мақсаттарды іске асыру аумақтық еңбек бөлінісінің, өңіраралық интеграцияның артықшы-

Сонымен бірге, әр облыстың елдің біртұтас экономикалық кеңістігінің құрамдас және ажырамас бөлігі ретінде және өзін-өзі басқаратын аумақ ретіндегі қосалқы ұстанымы аймақтық аграрлық азық-түлік саясатының бағытын айқындайды: агроөнеркәсіптік кешендегі еңбек бөлінісінің орны мен рөліне негізделген өзінің табиғи және экономикалық әлеуетін барынша тиімді пайдалану үшін аумақтың мамандануын тереңдету; өз агроөнеркәсіп өндірісінің мүмкіндіктерін жұмылдыру арқылы

гресс-2018» индексіне сәйкес республика 146 елдің ішінде 71 орынды алады. 2018 жылдың соңында Қазақстанның ЖІӨ өсімі 4,1% құрады.

Жекелеген аймақтардың нарықтық қатынастарға енудегі тең емес бастапқы жағдайлары мен экономикалық мүмкіндіктері, әртүрлі аумақтық өлшемдері, инфрақұрылымның жай-күйі, халықтың табыс деңгейі мен ішкі және сыртқы сипаттағы бірқатар басқа факторлар, белгілі бір дәрежеде ондағы азық-түлікпен қамтамасыз ету жүйесін ұйымдастыруға аймақтың өзіндік ерекшеліктерімен қосымша ықпал етеді.

Жағдай аймақаралық азық-түлік пен шикізат байланыстарының дамымауы, азық-түлік және оны өндіру үшін шикізат импортының кеңеюі, өнімнің өндірушіден тұтынушыға дейін өту тізбегіне қатысушылар арасындағы бірдей тиімді экономикалық қатынастардың бұзылуымен күрделене түседі.

Нарықтық реформалар аймақтық айырмашылықтарды азайтудың орнына, керісінше аймақтардың бөлінуін күшейтті өйткені әр түрлі ішкі және сыртқы факторлардың өзара әрекеттесуіне байланысты экономикалық және әлеуметтік қатынастардағы өзгерістер түрленулердің кешенді сипаты кезінде бір мезгілде немесе синхронды бола алмайды: аймақтық жағдайда аграрлық аядағы экономикалық және әлеуметтік қатынастардың жекелеген элементтерінің ықтимал өзгеруінің уақыт аралықтары диапазоны күрт сараланған. Шынында да, аймақтық агроөнеркәсіптік кешен көп салалы экономикалық мүдделердің әсерінен жұмыс істейді: ұлттық, аймақтық және шаруашылық субъектілері [3].

Нарықтық қатынастар өңірлерді бәсекелік артықшылықтары мен кемшіліктеріне қарай бөлетін нарықтық бәсекелестік тетігін қосумен байланысты аймақаралық дифференциацияны күшейтті; экономикалық құрылымы әртүрлі және әртүрлі менталитеттері бар тұрғындар мен биліктің аймақтардың нарыққа әртүрлі бейімделуі анықталды; мемлекеттің реттеуші рөлі едәуір әлсіреді, бұл экономиканың аймақтық дамуына мемлекеттік инвестициялардың қысқаруынан, көптеген аймақтық экономикалық және әлеуметтік компенсаторлардың жойылуынан көрінеді.

2018 жылы Қазақстан Республикасында жан басына шаққандағы ЖІӨ 8 840 долларды құрады, соның арқасында ел әлемдік рейтингте 70 орын алды. Бір жыл ішінде бұл көрсеткіш 15,56% өсті. Азаматтардың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруды, олардың әл-ауқаты мен даму мүмкіндіктерін ескеретін «Әлеуметтік про-

Аграрлық азық-түлік саясат, бір жағынан, аумақтық еңбек бөлінісі мен әртүрліліктің артықшылығын пайдалануға, аймақаралық интеграцияға, аймақтық субъектілердің жан-жақты экономикалық мүдделерін біріктіруге, екінші жағынан, қалыптасқан аумақтық теңгерімсіздікті жою арқылы тұрғылықты жеріне қарамастан барлық азаматтар үшін әлеуметтік әділеттілік қағидасын жүзеге асыруға бағытталуы керек және олардың әрқайсысының артықшылықтарын ұтымды пайдалану арқылы аймақтарды дамытуға бағдарлану керек.

Оны іске асыру жергілікті өзін-өзі басқару қағидаттары негізінде елдің экономикалық және әлеуметтік-саяси бірлігін нығайтуды және елдің аграрлық азық-түлік нарығын дамытуды, өңірлерде тиімді әлеуметтік бағдарланған экономиканы қалыптастыру үшін аймақтық факторларды және қолайлы жағдайларды қолдана отырып, барлық аймақтардағы әлеуметтік дамудың шамамен тең жағдайларын қамтамасыз етуді болжамдайды.

Жылдам өзгеретін әлеуметтік-экономикалық жағдайларда, жалғасып жатқан қаржылық және экономикалық дағдарысты ескере отырып, облыстың шаруашылық жүргізуші субъектілерінің алдында экономикалық өміршеңдігін қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар агроөнеркәсіптік өндірістің табыстылығын арттыру арқылы өз әлеуетін іске асыру міндеті тұр.

Олардың әрқайсысы өзінің агроөнер-кәсіптік кешенінің стратегиясын әзірлеп, іске асыруы керек, оны қалыптастыру қажеттілігі әлеуметтік-экономикалық даму процесімен байланысты және оның негізгі мақсаты өндіріс тиімділігін арттыру болып табылады.

Бұлай болмағанда аймақтық агроөнеркәсіп кешені белгісіздік жағдайында дамиды, ал бұл жағдай оның жұмысының тиімділігіне, халықты азық-түлікпен, ал өнеркәсіпті ауыл шаруашылық шикізатымен тұрақты қамтамасыз етуге кері әсерін тигізеді [4]. Сондықтан аймақтағы ресурстық және биоклиматтық әлеуетті сақтауға, іскерлік, инвестициялық және инновациялық белсенділікті ынталандыруға, республикалық және әлемдік аграрлық азық-түлік нарықтарындағы аймақтың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған экономикалық тұтқалар мен ынта

өнеркәсіп өндірісіне ғылыми-техникалық прогресті енгізумен, аймақаралық айыр-бастау, бір жағынан, табиғи және экономикалық жағдайлары ауыл шаруашылық өнімдерінің жекелеген түрлерін өндіруге неғұрлым қолайлы аймақтардың мамандануының тереңдеуінің әсерінен, ал екіншіден – ауыл шаруашылық өнімдерінің, шикізаттың және азық-түліктің жекелеген түрлеріне өзін-өзі қамтамасыз ету резервтерін пайдалану есебінен өзгереді.

Шаруашылықты жүргізудің табиғи және экономикалық жағдайларының алуан түрлілігімен Қазақстанда 2018 жылғы желтоқсанда негізгі тамақ өнімдерін тұтынудың минималды нормалары негізінде есептелген жан басына шаққандағы күнкөрістің ең төменгі деңгейі алдыңғы аймен салыстырғанда 1,3%-ға және 2017 жылғы желтоқсанмен салыстырғанда 3,3%-ға артты.

Оның құрылымында ет пен балықты сатып алуға шығындар үлесі 20,5%, сүт, май өнімдері мен жұмыртқа – 16,3%, жемістер мен көкөністер – 8,3%, нан өнімдері мен жармалар – 7,6%, қант, шай және дәмдеуіштер – 2,3%.

Қазіргі жағдайда бірде-бір аймақ өз халқының қажеттіліктерін тиімді дұрыс тамақтану нормаларына сәйкес азық-түліктің барлық түрлерімен қанағаттандыра алмайды. Олардың тек 40%-ы ғана (экспорттайтын аймақтар) жергілікті тұрғындардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеткілікті мөлшерде жекелеген негізгі түрлерін өндіре алады, облыстардың үштен бірі (өзін-өзі қамтамасыз ететіндер) көрсетілген нормаларға сәйкес келмейтін мөлшерде өндіреді. Қалған (импорттаушы) өңірлер өз өнімдерін жан басына шаққандағы тұтындың тиімді нормаларынан әлдеқайда аз өндіреді [7].

Алайда, нарықтық қайта құру жылдарында әр аймақтың азық-түлікпен өзіні максималды қамтамасыз етуіне бағдарлануы агроөнеркәсіптік кешендегі бұрыннан қалыптасқан аумақтық-салалық еңбек бөлінісін бұзды, биоклиматтық әлеуетті ұтымсыз пайдалануға әкелді, ауыл шаруашылық өнімдері өндірісінің құлдырауына және өнім бағасының қымбаттауына, сапасының нашарлауына, аймақаралық азық-түлік пен шикізат байланысының қысқаруына және тамақ тұтыну деңгейіндегі терең саралануға әкелді.

Өткен жылмен салыстырғанда 2018 жылы майлар мен жануар майларын қоспағанда, негізгі азық-түлік топтарының тұтынуының өсуі байқалды. Сүт және сүт өнімдері сияқты маңызды тамақ топта-

Әрекеттердің сәйкессіздігі аймақтық экономикалық сепаратизмге, елдің бірыңғай нарықтық кеңістігінің бұзылуына, демек, оның табиғи және өндірістік әлеуетін пайдалану тиімділігінің төмендеуіне әкеледі, ал бұл өзінің агроөнеркәсіптік өндірісін жұмылдыру арқылы азық-түлік қауіпсіздігін сенімді қамтамасыз ету, агроөнеркәсіптік кешенді тиімді дамыту талаптарын қанағаттандырмайды. Бұл әсіресе елдің стратегиялық өнімі ретінде астыққа қатысты [6].

Экономиканың аграрлық секторындағы нарықтық қатынастардың дамуымен, агро-

Түркістан облысында құрғақ түйе сүтін өндіретін «Golden camel» зауытының ашылуы қант диабетімен ауыратын тұрғындарды қамтамасыз етеді, зауыт өнімдері сонымен қатар экспорттық тартымды тауар болып табылады. Болашақта осы өнім мен Қарағанды облысындағы «Евразия Инвест Ltd» кәсіпорнында Saumal сауда белгісімен өндірілген кептірілген бие сүті, ішкі нарықтан басқа өзге де елдерге экспортталатын болады.

«Tengry Land» ЖШС (Алматы облысы) қарқынды жидек баулары мен жидектерді өңдейтін цехтары құрады, жидек ауданы 500 га, жобаға 6 млрд теңге қажет, 140 адам жұмыспен қамтамасыз етіледі.

Астық шаруашылығын жүргізудің топырақтық, климаттық және экономикалық жағдайларының территориялық ерекшеліктері өсірілетін егістік дақылдарының жиынтығындағы, астық өсірудің қарқындылығы мен тиімділік деңгейіндегі аймақтық айырмашылықтарды алдын-ала анықтайды. Жекелеген аймақтардағы дәнді дақылдардың айырмашылықтары өнімділігіндегі – 6 есе, құнында – 4 есе, еңбек сапасы – 5 есе.

Тұжырымдар.

1. Астық өндірісінің қолданыстағы орналасуы аймақтардың әлеуетті экономикалық орындылықты есепке алмау, астықтың негізгі түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз етуге деген ынтасы сияқты себептердің салдарынан, биоклиматтық әлеует пен экономикалық ресурстарды ұтымды пайдалану талаптарына толық жауап бермейді.

2. Жалпы алғанда, жекелеген дақылдарды өсірудің орналасуына аумақтардың топырақ-климаттық жағдайларына сәйкес ұтымды жүргізудің тиімді тетіктері жоқтығы мен мемлекеттік ынталандырудың шектеулігін атап өткен жөн.

3. Астық нарығының инфрақұрылымының дамымауы және астықты республика бойынша тасымалдауға жоғары тарифтер өндіріс табыстылығының төмендеуіне және астықтың жекелеген түрлерін экспорттаудың төмендеуіне әкеледі.

4. Аграрлық азық-түлік саясатын іске асыру жергілікті өзін-өзі басқару қағидаттары негізінде елдің экономикалық және әлеуметтік-саяси бірлігін нығайтуды және өңірлерде тиімді әлеуметтік бағдарланған экономиканы қалыптастыру үшін елдің аграрлық-азық-түлік нарығын дамытуды көздейді.

Әдебиеттер тізімі

1 Григорук В.В. Казахстан на продовольственном рынке ЕвразЭС // Евразийская экономическая интеграция. - 2011. - № 3 (12). - С. 102-109.

2 Ушачев И.Г., Алтухов А.И., Беспехотный Г.В. и др. Импортзамещение в АПК России: проблемы и перспективы.-М., 2015.-767с.

3 Мизанбекова С.К., Калыкова Б.Б., Нурманбекова Г.К. Приоритетные направления регулирования агропродовольственного рынка // Проблемы агрорынка.- 2019.- №1.- С. 30-40.

4. Абашева О., Сулаев С. Обеспечение импортзамещения в регионе для решения проблемы продовольственной безопасности //АПК: экономика, управление. – 2019. -№1.- С. 4-14.

5. Жумабекова Г.Ж., Корабаев Б.С. Повышение конкуренто-способности регионального АПК // Проблемы агрорынка.- 2018 .- №3.- С. 98 - 104.

6. Региональная экономика: учебник / под ред. Г.Б. Поляка.-М.:ЮНИТИ, 2015.- 463с.

7 Акимов Ю.А., Коваленко Е.Г. Системный подход к устойчивому развитию продовольственного рынка // Фундаментальные исследования.- 2016.- Ч. 1.-№ 11.- С. 112-116.

8 Айешева Г.А., Султанова З.Х., Аймуханбетова Г. Эффективное импортзамещение на рынке агропродовольственной продукции и развитие экспортного потенциала //Вестник Каргу. Серия Экономика. – 2018. - № 2. - С. 65-72.

9 Каренов Р.С., Нурпеисов Б.Г., Токсамбаева А.Б. Состояние и приоритеты перехода агропромышленного комплекса страны на новый качественный уровень устойчивого развития //Вестник Вестник Каргу. Серия Экономика. – 2019. - № 2. - С. 175-181.

Әdebietter tizimi

1 Grigoruk V.V. Kazakhstan na prodovol'stvennom rynke EvrAzJeS // Evrazijskaja jekonomicheskaja integracija.- 2011.- №3(12).- S.102-109.

2 Ushachev I.G., Altuhov A.I., Bepahotnyj G.V. i dr. Importozameshhenie v APK Rossii: problemy i perspektivy. - M., 2015.- 767 s.

3 Mizanbekova S.K., Kalykova B.B., Nurmanbekova G.K. Prioritetnye napravlenija regulirovanija agroprodovol'stvennogo rynka // Problemy agrorynka.– 2019. - № 1.- S. 30-40.

4 Abasheva O., Sulaev S. Obespechenie importozameshhenija v regione dlja reshenija problemy prodovol'stvennoj bezopasnosti //APK: jekonomika, upravlenie. – 2019. -№1.- S. 4-14.

5 Zhumabekova G.Zh., Korabaev B.S. Povyshenie konkurento-sposobnosti regional'nogo APK // Problemy agrorynka.- 2018.- №3.- S.98-104.